

14

**Bitmeyen Seferberlik:
Millî Mücadele
Ankara'sında
Savaş Ekonomisi
(1918-1923)**

**Endless Mobilization:
National Struggle
War Economy
in Ankara
(1918-1923)**

Utku Akar

Bitmeyen Seferberlik: Millî Mücadele Ankara'sında Savaş Ekonomisi (1918-1923)

*Utku Akar**

Özet

Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'ya küçük bir şehir olmasına rağmen savaş yıllarında siyasi açıdan birçok misyon yüklenmiştir. Küçük çaplı bir ekonomiye sahip olması ve Millî Mücadele yıllarındaki olağanüstü koşullar dolayısıyla I. Dünya Savaşı Dönemi'yle benzerlik taşıyan iktisadi şartlara maruz kalmıştır. Tarım üretimi ve sanayi cephe ihtiyaçlarına göre şekillenirken I. Dünya Savaşı yıllarının kronik sorunları ihtikâr ve hayat pahalılığı, Millî Mücadele Ankara'sında da görülmüştür. Bu dönemde, siyasi gücün merkezi haline gelmeye başlayan Ankara'da iktisadi kıyıdanmalar da görülmüş, İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikaları küçük çapta olsa da takip ettirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, I. Dünya Savaşı yıllarında oluşan iktisadi koşulların, Millî Mücadele yıllarında kısmen de olsa devam ettiğini Ankara örneği üzerinden ortaya koyarak aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler

Ankara, Millî Mücadele, Hayat Pahalılığı, Millî İktisat, Tekalif-i Milliye

* Doktorant, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, utkuakar.ua[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-3573-6205

Endless Mobilization: National Struggle War Economy in Ankara (1918-1923)

Abstract

Despite being a small city, Ankara, the center of the National Struggle, was assigned many political missions during the war years. Due to its small-scale economy and the extraordinary conditions during the years of the National Struggle, it was exposed to economic conditions similar to those of the World War I period. While agricultural production and industry were shaped according to the needs of the front line, the chronic problems of the World War I years, such as price gouging and the high cost of living, were also seen in the Ankara of the national struggle. During this period, Ankara, which had begun to become the center of political power, also experienced economic stirrings, and the national economic policies of the Committee of Union and Progress were followed, albeit on a small scale. The main purpose of this study is to demonstrate through the example of Ankara that the economic conditions that emerged during World War I continued, albeit partially, during the years of the War of Independence.

Keywords

Ankara, National Struggle, Cost of living, National Economy, National Task

1. Giriş

Savaş ve toplum arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Temelinde savaş, toplumun kaynaklarının mobilizasyonunu ve üyelerinin silahlı çatışmalara katılımını içeren bir sosyal olgudur. Sırayla, savaş, ona katılan toplumlar üzerinde derin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi etkilere sahiptir. Savaş ve toplum arasındaki ilişkinin önemli bir yönü, savaşın sosyal yapılar ve kurumlara etkisidir. Savaşlar genellikle sosyal hiyerarşileri ve güç dinamiklerini bozar ve dönüştürür, böylece toplumların örgütlendiği ve yönetildiği şekilde önemli değişikliklere neden olur. Millî Mücadele, topyekûn seferberlik dönemi olmuş; önemli kısmı işgal altında olan ülkede Ankara Hükûmeti, kısıtlı kaynaklarını savaş gayretini sürdürmek için kullanmıştır. Anadolu'nun neredeyse bütün kaynakları askerî ihtiyaçlar için seferber edilmiştir. Millî Mücadele'nin merkezi olan Ankara da bu durum için önemli bir örnek sunmaktadır.

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Ankara el atölyelerinden başka bir sanayiye sahip olmayan, ticaret ağları zayıf küçük bir zahire şehri hâline gelmiştir. Savaş dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu denizden ablukaya alınmış, bu durum dış ticaret imkânlarını azaltarak Ankara'yı İstanbul'un iâşesi için önemli bir konuma getirmiş, Ankara-İstanbul arası ticari bağlantıları geliştirip İttihat ve Terakki bağlantıları sayesinde zahire üretimi ve nakliyatını kontrol ederek zenginleşen bir eşraf-tüccar sınıfı ortaya çıkarmıştır.¹ “On Yıllık Harb”in son perdesi Millî Mücadele Dönemi'nde (1919-1923) iktisadi koşul ve politikalar bakımından I. Dünya Savaşı yıllarıyla büyük benzerlik gösterse de bazı farklılıklar mevcuttur. Bu dönem de özellikle I. Dünya Savaşı yıllarının tersine Ankara-İstanbul arası ticaret durmuş, Millî Mücadele'nin iktisadi ihtiyaçları Ankara başta olmak üzere Anadolu şehirlerinin kapasitelerine göre karşılanmıştır.² Bu tür farklılıklara rağmen Ankara, hem I. Dünya Savaşı hem de Millî Mücadele yıllarında savaş ekonomisi koşullarını yaşamıştır.

¹ I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da spekülâtif yollarla zengin olan kişilerin yanı sıra, Anadolu pazarının İstanbul'la entegre olması üzerine şehrin zahire ve çeşitli malzeme ihtiyaçlarını sağlayarak zenginleşmiş bir eşraf-tüccar sınıfı bulunmaktaydı. Bu sınıf, aldıkları imtiyazlar bakımından İttihat ve Terakki'yle yakın ilişkilere sahipti. Bu konu üzerine daha detaylı bilgi için bakınız: Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Homer Yayınları, 2003, s. 92-99; Mithat Kadri Vural, “Savaş Yıllarında Millî Bir Burjuvazi Olarak “Harb Zenginleri” ve Buna Yönelik Eleştiriler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016-Bahar/Spring): 109-131.

² Son yıllarda Millî Mücadele'de Anadolu'nun iktisadi kaynakları üzerine çalışmalar yapılmaktadır ama bunlar gündelik hayatı aktarma bakımından zayıf kalmıştır. Önemli kaynaklar için bk.: Nuran Koltuk, *Batı Anadolu'da Kuâa-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019; Serpil Sürmeli, *Millî Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998; Cezmi Tezcan, “Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.

Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'daki iktisadi yaşam hakkında önemli bilgiler sağlayan birincil kaynaklar mevcuttur.³ Dolayısıyla, bu durum Millî Mücadele döneminde Ankara ekonomisi üzerine yapılacak bir mikro-tarih çalışmasına olanak sağlayıp dolaylı olarak Anadolu'daki diğer şehirlerin ekonomisi üzerine de analitik çıkarımlar yapma imkânı yaratmaktadır.

Millî Mücadele, topyekûn seferberlik dönemi olmuş; önemli kısmı işgal altında olan ülkede Ankara Hükûmeti, kısıtlı kaynaklarını savaş gayretini sürdürmek için kullanmıştır.⁴ Kaynakların savaş gayreti için aktarılması şehirden şehire göre değişse de Ankara, Millî Mücadele Dönemi'nde hem insan kaynağının hem iktisadi kaynakların en yoğun biçimde askerî ihtiyaçlara yönelik kullanıldığı şehirlerden biri olmuştur. Diğer yandan, millî iktisat gibi I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki tarafından takip edilen ekonomi politikalarıyla, Ankara Hükûmetinin ekonomi politikaları arasında paralellik mevcuttur. Bu politikalar kısıtlı imkânlarla rağmen Millî Mücadele Ankara'sında belli ölçüde uygulanmış, hatta I. Dünya Savaşı yıllarında takip edilen ekonomi politikalarında öncelikli olmayan Ankara, Millî Mücadele'nin sadece siyasi değil aynı zamanda iktisadi merkezi olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu şehirlerinde yaşanan iâşe, pahalılık ve ihtikâr gibi gündelik yaşamı etkileyen sorunların, savaş sonrasında Millî Mücadele Ankara'sında da görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu yüzden, I. Dünya Savaşı yıllarındaki iktisadi koşulların Millî Mücadele yıllarında da büyük benzerlikle devam ettiğini Ankara örneğini ele alarak göstermek çalışmanın temel amacıdır.

2. Millî Mücadele Ankara'sında İktisadi Yaşam

Millî Mücadele Ankara'sının iktisadi temelini tarım, hayvancılık ve sanayi oluşturmuştur. Sanayi bakımından İç Anadolu şehirleri arasında Konya ve Kayseri'den sonra gelen Ankara'da, ağırlıklı ailelere dayalı bir dokumacılık sanayisi mevcuttur. Diğer İç Anadolu şehirlerindeki gibi zahireye dayalı tarım yürütülmektedir. Şehirdeki iktisadi yaşam, I. Dünya Savaşı'nın gelgitlerinden etkilense de aslında Millî Mücadele'nin başlangıcından

³ *Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinde siyasi olaylar ağırlıklı olarak işleneceği Ankara'da ziraat, sanayi, hayat pahalılığı ve ihtikârla da ilgili haberlere rastlamak mümkündür. Diğer yandan, Türkiye'deki iktisadi hayat üzerine İngilizler tarafından hazırlanmış raporlar da özellikle 1919 Ankara'sı hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Yayımlanmış ya da Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan, şirket ve cemiyet nizamnameleri bize Ankara'da millî iktisat süreciyle ilgili bilgi vermektedir. Son birincil kaynak setiniyse, Millî Mücadele yıllarında Ankara'da bulunmuş kişilerin yazdığı hatıratlar oluşturmaktadır. Bu hatıratlarda dönemin iktisadi koşullarıyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Bu tür hatıratlara bazı örnekler: Besim Atalay, "Ankara'da Bocaladığımız Günler", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, Sayı 2 (8 Mart 1962): 33-34; Besim Atalay, "Kırk Yıl Önceki Ankara", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, Sayı 3 (15 Mart 1962): 65-66; Feridun Kandemir, "Otuzbeş Yıl Evvelki Ankara", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 6 Sayı 61 (Ocak 1955): 3596-3602.

⁴ Kısıtlı mali kaynakların savaş gayreti için nasıl toplandığını inceleyen bir çalışma için bk.: Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.

sonra tamamıyla harp ekonomisine entegre olmuştur. Şehrin kaynaklarının askerî ihtiyaçlar için kullanılması, nüfus artışı dolayısıyla şehrin kendi ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştırmıştır.

2.1. Millî Mücadele Yıllarında Ankara'da Sanayi

I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Ankara, sanayi şehri olmaktan daha ziyade ziraat ve hayvancılık merkezi olmuştur. Şehirdeki imalat, oldukça küçük çaplı olmakla beraber genellikle el emeğine dayanmaktadır. Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın sanayi faaliyetlerinde büyük atılım görülmediyse de topyekûn savaş koşulları küçük çapta bir askerî imalat sanayisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen, bu askerî imalat sanayisi büyük çapta üretim sağlamak yerine onarım ve tamirat faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda, şehirde savaş ekonomisine fayda sağlayan küçük çapta dokumacılık sanayisi mevcuttur.

Millî Mücadele'nin başlarında Ankara'da dokumacılık sanayisi eski görkeminden oldukça uzak bir hâle gelmiştir. Şehirde sadece tiftik ve yünden yerli kıyafet elde eden iki küçük fabrika bulunmaktaydı. Bu fabrikalardaki makineler, insan gücüyle çalıştırılmaktaydı; fakat işçilerin çoğu Ermeni olduğu için şehirdeki tekstil sanayisi durma noktasında gelmişti. Dokumacılık sanayisi, Ermenilerin yoğun yaşadığı İstanos Şehri'nde faaliyet göstermekteydi. Yün ve tiftik fiyatındaki artışın yanı sıra Ermenilerin bir kısmının bölgeyi terk etmesi, şehirdeki sanayiye oldukça olumsuz etkilemişti. Ayrıca savaş yıllarında Nallıhan'da buhar gücüyle çalışan bir dokuma fabrikası daha bulunsa da savaşın sonuna gelindiğinde yıkılmıştır.⁵ Dokuma fabrikalarının dışında, Ankara'da dokumacılık sanayisi genel olarak küçük imalathanelere, el tezgâhlarına dayanmaktaydı. Çeşitli ürünler bu imalathanelerde üretilip diğer şehirlere gönderilmekteydi. Dokumacılık eskisi kadar etkin olmasa da şehirde iplik, seccade, oda döşemelikleri, kilim ve heybe imal edilmekteydi. Şehrin en temel hayvancılık mahsulü olan tiftikten de çorap, eldiven, boyun atkıları, yatak örtüleri ve yün ceketler üretilmekteydi.⁶

1916 yılında Ankara'da İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikaları paralelinde Ankara Millî Mensucat Anonim Şirketi isimli küçük bir kuruluş meydana gelmişti.⁷ Millî Mücadele'nin ilk yıllarında da bu şirket zor da olsa faaliyet göstermekteydi. Büyük Millet Meclisinin 1 Kanunusani 1337 (1 Ocak 1921) tarihli oturumunda söz alan Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, şirketin durumundan bahsetmekteydi:

"...Mesela Ankara'da da bir millî mensucat şirketi vardır ki topallıktan hâlâ kurtulamıyor. Geçenlerde ziyarete gittim. Baktım ki tezgâh başında bulunan ustaların hepsi Hristiyan'dır. Ankara'da çıkan birtakım örmeler var, birtakım güzel şeyler yapıyor.

⁵ *General Report on the Trade and Economic Conditions of Türkiye for the Year of 1919*, London: His Majesty's Stationery Office, 1920, s. 71-72.

⁶ *Türk İstiklâl Harbi VII Cilt: İdari Faaliyetler*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 181.

⁷ M. Bülent Varlık, "Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2(1), (Haziran 2014): 74-92.

Fakat bunların hepsi maalesef Hristiyan elindedir. Müslümanlar şimdiye kadar Ankara'nın kıymetini daha ziyade artıran, mesela "sof" işleri vardır ki bu işlerde bile Müslümanlar kendi haklarını, kendi kârlarını Hristiyanlara kaptırmışlardır. Softan sonra diğer iş ve işlemlerden Hristiyanlar Müslümanlara nispeten çok fazla temettü ile para kazanıyorlar..."⁸

Hasan Basri Bey'in belirttiği gibi dokumacılık sanayisinde üstünlük Hristiyanların elindeydi ve bu alanda Müslümanların etkisi az, bilgi birikimi zayıftı. Ayrıca ülkenin geri kalanıyla karşılaştığında Ankara'daki dokumacılık sanayisi yeterince büyük değildi.

1921 yılında Ankara Hükûmeti tarafından yaptırılan sanayi sayımına göre dokumacılık sanayisi, şehrin en gelişmiş iş kolunu oluşturmaktaydı. Üstte de belirtildiği gibi dokumacılık diğer iş alanlarından daha gelişmiş, ailelerin de evlerinde sürdürdüğü bir faaliyet alanı görünümdeydi. Dericilik ve madencilik, dokumacılık sanayisini takip etmekteydi. Dericilik alanında kunduracılık ve hıfâlık ön planda; madencilikteyse demircilik, bakırcılık ve dökümcülük gibi alanlarda hatırı sayılır bir sanayi mevcuttu. Şehirde kimya sanayisiyse bulunmamaktaydı.

Tablo 1. 1921 Türkiye Sanayi İstatistiğinde Ankara⁹

	İşyeri	İşçi	Aile
Mensucat (Dokumacılık)	302	440	2100
Dericilik	195	358	-
Madencilik	152	314	-
Tahta Sanayisi	82	108	-
Gıda Sanayisi	48	82	-
Taş-Toprak Sanayisi	28	47	-
Toplam	807	1339	2100

Millî Mücadele'nin başlamasıyla merkezi Ankara'da olmak üzere Anadolu'da küçük çaplı bir askerî sanayi oluşmuştur. Bu askerî sanayinin temelini Osmanlı mirası oluşturmaktaydı. Millî Mücadele'den önce, Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını temin etmek

⁸ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima senesi 1, İçtima 127, 7.2, 1 Kanunusani 1337 (1 Ocak 1921), s.106.

⁹ Abdülkadir İlgen, *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 79-172.

için İstanbul civarında silah, malzeme, cephane üretmek ve onarımını sağlamak için askerî fabrikalar ve tesisler meydana getirilmiştir. Millî Mücadele başlayınca bu fabrika ve tesislerde çalışan bazı "İmalat-ı Harbiye" usta ve çırakları Anadolu'ya kaçmıştır.¹⁰ Ayrıca Millî Mücadele yıllarında silah ve cephane temini, oldukça kritik olduğundan Anadolu'ya kaçırılan malzemelerle Eskişehir, Konya, Kayseri, Ankara ve Erzurum gibi şehirlerde imalathaneler kurulmuştur. 10 Ocak 1921 tarihindeyse Askerî Fabrikalar Müdüriyeti kurularak bu imalathaneler tek elden yönetilmeye başlanmıştır.¹¹

Ankara'daki ilk sanayi tesisi Temmuz 1920'de kurulan Ankara Tamirhanesi'ydi. Bu tesis, Binbaşı Hüsrev ve Üsteğmen Halil Rıfat tarafından tüfek bakım ve onarımı yapmak için kurulmuştur. Millî Mücadele'nin kızışması ve İstanbul'dan İmalat-ı Harbiye uzmanlarının gelmesiyle Ankara Tamirhanesi yeni görevler üstlenmiş, tesis içinde yeni bölümler kurulmuştur. Taba ve topçu mermilerini temizlemek, onarmak gibi işler için topçu mühimmat kısmı; arabalar ve ahşap harp aletleri yapmak için marangoz kısmıyla top tekerlekleri yapmak için de mühimmat sandıkları kurulmuştur.¹²

Ankara'nın Tahtakale semtinde bulunan "demirci" ve "sobacı" esnafı da askerî sanayi faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Demirci ve sobacı ustaları bu dönemde ordu için süngü ve kılıç yapmıştır. Ayrıca Tenekeçiler Çarşısı'nda da askerleri susuz bırakmamak için hummalı bir matara yapma çalışması başlamıştır.¹³ Savaş öncesinde gündelik ihtiyaçlara yönelik üretim yapan sanayi esnafı, Millî Mücadele'nin başlamasıyla askerî gereksinimleri karşılamaya çalışarak harp ekonomisine katkı sağlamıştır.

2.2. Millî Mücadele Yıllarında Ankara'da Tarım ve Hayvancılık

Deniz seviyesinden yaklaşık dokuz yüz metre yükseklikte bulunan Ankara, genel olarak bereketli topraklara sahip olsa da iklimin sertliği Batı vilayetlerinde yetişen birçok ürünün bölgede yetiştirilmesine engel olmuştur. Nehir ve derelerin eksikliği; yağmurun, tarım için olan önemini artırmıştır. Vilayetin en verimli bölgesi Eskişehir ve Ankara arasındaki demiryolu çevresidir.¹⁴

Savaş ve Millî Mücadele yıllarında Ankara Vilayetinde yetiştirilen en temel ürün, buğday olmuştur. Arpaysa buğdayı takip etmekteydi. Bu dönemde demiryolu çevresinde yetiştirilen ürünlerin kalitesi vilayetin diğer bölgeleriyle karşılaştırılınca oldukça iyi durumdaydı. Ayrıca yulaf, çavdar, darı ve benzer ürünler de bölgede yetiştirilmekteydi. Vilayetin daha alçak bölgelerindeyse daha az miktarda çeltik, pamuk, tütün ve afyon yetiştirilmekteydi.¹⁵ Tarım yapılmayan alanların büyük bir kısmınıysa sığır, koyun ve keçilerin otladığı meralar oluşturmaktaydı. Ankara bölgesine özgü tiftik keçisinden

¹⁰ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.291.

¹¹ Ersoy Zengin, "Millî Mücadele Yıllarında İmalat-ı Harbiye Fabrikaları", *Mavi Atlas*, 5/1 (2017), s. 211-212.

¹² *Türk İstiklâl Harbi VII Cilt: İdari Faaliyetler*, ss. 120.

¹³ *İstiklâl Savaşı'nda Ankara*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2008, s. 259.

¹⁴ *General Report on the Trade of 1919*, s.23.

¹⁵ *General Report on the Trade of 1919*, s.23.

üretilen sof kumaşı da bölgenin ekonomisine önemli katkı sağlamaktaydı. Savaştan önce bölgede üretilip İstanbul'a gönderilen, oradan da dış marketlere pazarlanan sof kumaşı ve yünlerin I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla dış ülkelere pazarlanma imkânı kalmamıştı. Millî Mücadele yıllarında Ankara Hükûmetinin İstanbul'la iletişimini kesmesiyle iç ticaret imkânı da kesintiye uğramıştır. Ayrıca daha önceki yıllarda demiryolunun bölgeye gelmesi de sof kumaşı ve yün ticaretini oldukça azaltmıştır.¹⁶ Sadece yün ticareti değil, yün üretimi de savaş yıllarında bitme noktasına gelmiştir. Ülkede yün üretiminin en çok yapıldığı yerlerden biri olan Ankara'da %50-70 arasında bir düşüş meydana gelmiştir. Savaş, bölgedeki yün üretimi açısından feci sonuçlar doğurmuştur. 1919 yılında yün üretimi Ankara'da yüz bin okka¹⁷ olarak hesaplanırken diğer önemli yün üretim merkezi Konya'daysa bu sayı bir milyon okka olmuştur.¹⁸ Sof kumaşı ve yün dışında, bölgede önemli miktarda kurumuş et ticareti ve üretimi yapılmaktaydı. Deve, eşek ve katır gibi hayvanlar da vilayet çevresinde yetiştirilmekteydi.¹⁹

I. Dünya Savaşı esnasında yaşanan zirai buhran, Anadolu'yu ağır şekilde etkilemiştir. Bu buhrandan en ağır etkilenen hububat ziraatı olmuştur. Savaştan önce altmış altı milyon dekar olan hububat ziraatı, savaş sonunda otuz beş milyon dekara düşmüştür. Hem halk açlık tehlikesiyle karşılaşmış hem de ekmeçlik hububata çeşitli maddeler katıldığı için halkın sağlığı tehdit altına girmiştir.²⁰ Sadece ekim alanı değil, hububat üretimi de savaş yıllarında oldukça düşmüştür. Ankara'da da savaş yıllarında hububat ziraatı büyük darbe almıştır. Üstte de belirtildiği gibi hububat, Ankara'da üretilen temel ziraat ürünüydü. Üretilen hububat çeşitleri arasında buğday başı çekmekteydi. Vilayette 1919 yılının buğday mahsulü oldukça düşük olmuş, sadece iki yüz elli sekiz bin yedi yüz seksen ton buğday mahsulü alınmıştır. Bir başka hububat deposu olan Konya'da alınan buğday mahsulüyse üç yüz doksan yedi bin sekiz yüz altmış tondur.²¹

Bu koşullar altında Ankara Hükûmeti tarım vergilerini artırmak, fiyat artışını önlemek, ordunun ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için tarım üretimini artırmaya yönelik çeşitli çabalar içinde bulunmuştur. Anadolu'da savaş durumu geçerli olduğundan hükûmetin ilk hedefi, orduyu beslemek için gerekli tarım ürünlerini sağlamaktı. Bu amaçla mübayaa komisyonları kurulup bu komisyonlar tarafından ordunun tarım ihtiyaçları için gazetelere ilanlar verilmiştir.²² Ankara çiftçileri de bu komisyonlara satış

¹⁶ *General Report on the Trade of 1919*, s.22-23.

¹⁷ Bir okka, şehir ve bölgelere göre değişiklik göstermiş olsa da imparatorluğun son zamanlarında metrik sistemde 1,282945 kg olarak standartlaştırılmıştır.

¹⁸ *General Report on the Trade and Economic Conditions of Türkiye Dated Jan., 1921*, (London: His Majesty's Stationery Office, 1921), s. 18.

¹⁹ *General Report on the Trade of 1919*, s.23.

²⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 160-161.

²¹ *General Report on the Trade of 1919*, s. 29.

²² *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde mübayaa komisyonlarının verdiği ilanlara rastlanmıştır. Bu tür ilanların sayısı oldukça fazladır. Mübayaa komisyonları, askerî ihtiyaç olduğu zamanlarda, gerekli ürünlerin miktarını belirterek ilanlar aracılığıyla halktan alım yoluna gitmiştir.

yaparak savaş ekonomisine entegre olmuştur. Ankara civarındaki köylerden komisyonlara satılan hububatta ve diğer tarım ürünlerinde yabancı maddelerin varlığı, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir sorun yaratmıştır. Bunun üzerine Ankara Hükûmeti, Ankara civarındaki köylerde komisyonlara hububat satan çiftçilerin ürünlerinde yabancı madde oranının yüzde 5'i geçtiği takdirde ürünlerin sahiplerine iadesini kararlaştırmıştır.²³ Buradaki amaç, hem hububata yabancı madde karıştıran çiftçileri tespit etmek hem de ordunun sağlıklı beslenmesini sağlamaktır.

Ankara Hükûmeti, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında ordunun eksiklerini tamamlamak için oldukça radikal yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında başkomutan seçilen Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde uygulamaya koyduğu "Tekâlif-i Milliye Emirleri"yle ekonomik seferberlik başlatmıştır.²⁴ On maddeden oluşan Tekâlif-i Milliye Emirleri, temel olarak devlete mal şeklinde ödenen vergi niteliğindedir. Aynı zamanda, Tekâlif-i Milliye Emirleri'nde halkın elinde bulunan temel gıda maddeleri ve mamullerin %40'unu devlete teslim etmek zorunda olduğu belirtilmiştir.²⁵ Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanması ilçelerde kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Ankara Vilayeti'nde de bu amaçla bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, kuruluş amacı ve faaliyetiyle ilgili bilgilendirmeyi basın yoluyla yapmıştır. 9 Ağustos 1921 tarihinde Ankara Tekâlif-i Milliye Komisyonu Başkanı İhsan'ın "Hamiyetli Halkımıza" isimli bir açıklaması *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yer almıştır. Memleketten alçak düşmanı kovmak için fedakârlık gerektiği belirtilen yazıda, ordunun ihtiyacı için gereken işeyle ilbası için gereken mevadd-i işe ve levazımat belirtilerek tüccar ve ahaliden, ellerinde ne varsa üç gün içinde komisyona beyannameyle müracaat etmeleri istenmiştir. Beyanname getirmeyenlerin de vatan hainliğiyle suçlanacakları bildirilmiştir.²⁶ 15 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Kurban Bayramı esnasında da Ankara'daki Tekâlif-i Milliye komisyonları çalışmaya devam etmiştir. Böylece, ülke için en kritik günlerin yaşandığı bu dönemde topyekûn seferberlik, bayrama rağmen sürdürülmüştür. Bu duruma resmiyet kazandırmak için İhsan Bey, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlattığı bir açıklamada Ankara'da Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin bayramda da tatbik edileceğini beyan ederek bu dönemde dükkânların açık tutulacağını ilan etmiştir.²⁷ Ankara'da halk Tekâlif-i Milliye Emirleri'ne büyük ölçüde uyararak ordunun muzafferiyeti için Tekâlif-i Milliye Komisyonuna büyük coşkuyla gerekli işe ve melbusatı teslim etmiştir.²⁸ Ankara hem vergi hem mübayaa yoluyla tarım kaynaklarını askerî ihtiyaçlar için savaş boyunca seferber etmiştir.

²³ BCA., 30-18-1-1, 2-26-19, 5 Kanunusani 1337 (5 Ocak 1921).

²⁴ Sürmeli, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye*, s. 60-63.

²⁵ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5 (1989): 649-651.

²⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Hamiyetli Halkımıza", 9 Ağustos 1337 (9 Ağustos 1921).

²⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Gelen Kahramanlar", 14 Ağustos 1337 (14 Ağustos 1921).

²⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, "Ankaralıların Faaliyeti", 19 Ağustos 1337 (19 Ağustos 1921).

3. İaşe, Hayat Pahalılığı ve İhtikâr

I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan tarım üretimindeki dalgalanmaların şehirdeki hayat pahalılığının artmasında etkili olduğu söylenebilir. Savaş öncesinde Ankara, diğer Osmanlı şehirleri arasında hayat pahalılığının görece ortalama düzeyde seyrettiği bir şehir konumundaydı. Bir ailenin bir aylık geçimi için gerekli olan miktar 1914 yılında sadece sekiz yüz elli kuruştur. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle fiyatlardaki anormal artış, şehrin bir kısmını yok eden yangın, Millî Mücadele'nin merkezi seçilmesiyle şehrin talebindeki artışa rağmen arzın yetersiz oluşu ve tarım ürünlerinin fiyatının yükselmesi, 1922 yılına gelindiğinde bir ailenin geçinmesi için gereken miktarı 1914 yılının on katına çıkarmıştır. Bu sebeple bir ailenin iaşesi, giyeceği, aydınlanması, kirası ve eğitim masrafları için gereken miktar 1922 yılında sekiz bin beş yüz kuruş olmuştur.²⁹

Ülkenin durumu da Ankara'dan pek farklı değildi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bir rapora göre, 1914 yılına nispeten ülkede hayat pahalılığının 1922 yılının sonuna gelindiğinde %1176 oranında arttığı görülmüyordu. Hayat pahalılığındaki artış, savaşın bitmesine rağmen 1923 yılında da hızla devam etmiştir.³⁰

Özellikle mesken kiralari hayat pahalılığından olumsuz etkilenmiştir. Savaş dolayısıyla, küçük bir şehir olan Ankara'da mesken kiralari hızla artmış, uygun kirayla ev bulmak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bu durum, savaşın sonlarına doğru öyle büyük bir problem yaratmıştır ki Abdülkadir Kemali Bey'in başını çektiği bir grup milletvekili, Meclisin başka bir şehre nakledilmesi için önerge vermiştir. Önergede vilayette yaşanan konut sorunu açıkça ortaya konmuştur:

"Anadolu topraklarında Yunan Ordusu bulunduğu sırada Yüce Meclis'in Ankara'da bulunması bir zaruret idi. Fakat bugün hamdolsun vaziyet düzeldiğinden ve Ankara'da mebus, memur ve subaylara ev bulup ailelerimizle kalmamızın çok zor olması sebebiyle bu ızdırabın devamına lüzum kalmamıştır. Daha iyi ve uygun şartları olan Bursa, Konya ve İzmir şehirlerinden birine Yüce Meclis'in naklini acil olarak teklif ederiz."³¹

Millî Mücadele'nin ilk yıllarında bile hayat pahalılığının ihtikârlığı (karaborsacılık) doğurduğu görülmekteydi. Kütahya Mebusu Cemil Bey, Mecliste Ankara'daki hayat pahalılığı ve ihtikâr meselesini sürekli gündeme getirmekte ve sorunun çözülmesi için mücadele etmekteydi. Buna yönelik olarak Cemil Bey, 14 Aralık 1920 tarihinde bir men'i ihtikâr kanun layihası hazırlanması için taktir vermiştir. Cemil Bey'e göre fiyatların yüksek olmasının temel sebebi, İnebolu ya da Antalya'ya gidemeyen Ankara esnafının, malları ellerine geçiren büyük tüccarların istediği fiyatları ödemek zorunda

²⁹ *İktisat Vekâleti Mecmuası*, Cilt 1 Sayı 1, Mart 1339 (Mart 1923), s.3-4.

³⁰ *Report on the Economic and Financial Conditions in Türkiye, April 1924*, London: His Majesty's Stationery Office, 1924, s.47.

³¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima senesi 3, İçtima 122, 27.4, 19 Teşrinievvel 1338 (19 Ekim 1922), s.25-26.

kalmalarıydı. Bu sebeple, Antalya'da şekerin okkası altmış kuruşken Ankara'da yüz ila yüz yirmi kuruş arasında değişmekteydi. Takrir, İktisat Vekâletine havale edilse de bir kanun layihası hazırlanmamıştır.³²

Ankara'da ihtikâr meselesi yerel basına da yansımıştır. *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde Cemal Hüsnü ismini taşıyan bir makalede fiyatların üreticiler yerine muhtekirler tarafından belirlenmesinden yakınılmıştır. Cemal Hüsnü'ye göre bu durumdan kurtulmak için hem üreticilerin hem tüketicilerin kooperatifler altında örgütlenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda belediye ve hükûmet de bunun için çalışmalı, yeni kurumlar oluşturmalıydı. Cemal Hüsnü Ankara'daki ekmek, yağ ve yumurta gibi tüketim mallarının köylerden sonra birçok elden geçtiğini belirtmektedir. Bu süreçte birçok hile yapılmakta hem üreticiler hem de tüketiciler zarara uğratılmaktadır. Bunu yenmek için Cemal Hüsnü'ye göre köylüler, ellerindeki mallarla hiçbir zorluğa uğramadan şehre gelebilmelidir.³³

I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Millî Mücadele Ankara'sında da ulaşım imkânlarının zorluğu, üretici ve tüketici arasındaki araçlar, stokçuluk, temel tüketim maddelerinin cepheye gönderilmesi gibi sebeplerden dolayı hayat pahalılığı hızla artmıştır. Mesken sıkıntısı yaşanmasından dolayı şehirde ev kiralari da hayat pahalılığından etkilenmiştir. Aynı zamanda, savaşla beraber askerî taşımacılık önem kazanmış, onun önünü kesebilecek ticari taşımacılığa izin verilmemiştir. Tüccarlara, ticaret amacıyla çoğu zaman resmî vagon tahsis edilmediği için yolsuzluklar meydana gelmiş, aynı zamanda şehrin iâşesinde zorluklarla karşılaşmıştır.³⁴

4. Ankara'da "Millî İktisat": Millî Mücadele Dönemi'nde Kurulan Şirketler

1908 Devrimi'nin ekonomik alanlardaki en büyük katkısı azınlıkların kontrolü altında bulunan ticaret ve sanayinin, Müslümanlara geçme sürecini başlatmış olmasıdır. I. Dünya Savaşı yıllarında oluşan uygun ortam sayesinde, İttihat ve Terakki kendine yakın gördüğü İstanbul tüccarları ve kısmen de olsa Anadolu eşrafına, kurduğu millî şirketlerle sermaye aktarımı yapmış, Türk burjuva sınıfını oluşturmayı planlamıştır. Birçok tarihçi I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşulların bu süreci zorlaştırdığını iddia etse de aslında savaşın sebep olduğu iktisadi bağımsızlık, İttihat ve Terakki'nin "millî iktisat" politikalarını daha radikal uygulaması için ortam yaratmıştır. Millî Mücadele yıllarındaysa millî iktisat politikaları maddi imkânsızlıklar ve mevcut maddi kaynakların

³² TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İctima senesi 1, İctima 117, 6.1, 20 Kanunuevvel 1336(20 Aralık 1920), s.437.

³³ Berna Arsoy, "Anadolu'da Yeni Gün Gazetesinde Millî Mücadele Dönemi Ekonomisi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019, s.98-99.

³⁴ Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, s.99.

neredeysse tamamen ülke savunmasına ayrılmasından dolayı, I. Dünya Savaşı yıllarına göre kısmen daha zayıf uygulanmıştır. Ayrıca bu yıllarda siyasi merkezin değişmesinden dolayı "millî iktisat" politikalarının ağırlığı da Ankara'ya geçmiştir.³⁵

Bu dönemde kurulan şirketler ağırlıklı olarak Ankara veya ülkenin geri kalan yerlerindeki yetersizlik ve eksikliklere yönelikti. Kurulan ilk şirket, şehirde konut sorununu ele almıştı çünkü Ankara, Millî Mücadele'nin merkezi olunca buraya farklı sınıflardan insanlar akın etmeye başlamıştı. Fakat küçük bir İç Anadolu kasabası olan Ankara'nın şehre yeni gelen insanlar için sağlayabileceği konut altyapısı mevcut değildi. Sivil memur ve subaylar gibi şehirde konaklaması gereken kimseler, uygun konut bulamamaktaydı. Büyüyen konut sorununun üstesinden gelmek için mebuslar ve Ankara eşrafından bazı kimseler 22 Mart 1921 tarihinde Terakkiyat-ı Ziraiye ve Sınaiye ve İnşaat Anonim Şirketi'ni kurmuştur. Şirketin ilk amacı sıhhi, ucuz, kullanışlı evler vücuda getirerek Ankara'daki mesken buhranına karşı mücadele etmektir.³⁶ Aynı zamanda nafıa ve belediye için binalar inşa etmek, ziraat ve sanayinin ilerlemesi için makineler getirtip satışını yapmak, fabrikalar vücuda getirmek de şirketin hedefleri arasındaydı. Şirketin sermayesi elli bin liraydı; fakat gerektiğinde yüz bin liraya çıkarılabilecekti. Küçük sermayeli bir şirket olmasına rağmen, kurucuları arasında eski İttihatçılar ve Erzurumlu Nafiz Bey gibi I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki desteğiyle zengin olmuş kişiler bulunması ve ayrıca fabrikalar inşa etmek gibi ülkenin gelişmesine fayda sağlayacak amaçlara sahip olmasıyla, savaş yıllarında millî iktisat ideolojisiyle kurulmuş şirketlerle benzerlik taşıyordu.³⁷

Millî Mücadele yıllarında Ankara'daki diğer girişim "imalat-i hadidiye ve haşebe ile iştilal etmek" üzere kurulan "Türk Demircilik ve Marangozluk Anonim Şirketi"ydi. On beş bin lira sermaye ve yirmi yıllık müddetle 23 Kasım 1921'de teşkil edilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan birçok şirket gibi Türk Demircilik ve Marangozluk Anonim Şirketi de sermayesini hisselerle dönüştürmüştür. On beş bin lira sermayeli şirket, her biri elli Osmanlı lirası değerinde üç yüz adet hisseye bölünmüştür. Bursa Mebusu Operatör Emin [Erkul], Amasya Mebusu Ali Rıza [Özdarendi] ve Niğde Aksaray Mebusu Vehbi [Çorakçı] da şirketin kuruluşunda yer almıştır.³⁸ Küçük çaplı bir girişim olan şirket, aslında siyasetçi sermayedar ortaklığının bir örneğiydi. Savaş dolayısıyla yaşanan maddi

³⁵ Millî iktisat esasen İttihat ve Terakki iktidarında başlamış olup, sermayenin gayrimüslimlerin elinden alınarak, devlet eliyle "Millî Burjuva" sınıfı yaratılması amacını güden politikalar bütünüdür. Balkan Savaşlarından sonra hızlanan millî iktisat politikaları I. Dünya Savaşı yıllarında doruk noktasına ulaşmış, Cumhuriyet yıllarında isim ve şekil değiştirerek devam etmiştir. Millî iktisat politikalarını en detaylı inceleyen çalışma için bk.: Zafer Toprak, Türkiye'de "Millî İktisat," 1908-1918, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982).

³⁶ Anadolu Ticaret Gazetesi, "Ankara'da Terakkiyat-ı Ziraiye ve Sınaiye ve İnşaat Anonim Şirketi", Sayı 13, 28 Mart 1337 (28 Mart 1921).

³⁷ BCA., 30-18-1-1, 2-40-14, 22 Mart 1337 (22 Mart 1921).

³⁸ BCA., 30-18-1-1, 4-38-2, 23 Teşrinisani 1337 (23 Kasım 1921).

imkânsızlıklar nedeniyle, bu tür girişimler zayıf kalsa da Ankara'nın Cumhuriyetin ilanından önce bile ülkenin yavaş yavaş yeni iktisadi merkezi olmaya başladığını göstermesinden dolayı önemliydi.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde, Türk ve Yunan orduları arasında bir denge durumu meydana gelmiştir. Ankara Hükûmeti, Büyük Taarruz için eksikliklerini tamamlamakta, maddi kaynaklarını artırmaya çalışmaktaydı. Ankara 1922 yılını, 1921'in heyecanlı ve kaotik ortamından uzakta geçirmekteydi. Maddi kaynaklar artmaya başlayınca Ankara'daki birçok siyasetçi ve sermayedarın katıldığı büyük bir girişim meydana getirilmiştir. Büyük Taarruz'un zaferle neticelenmesinden hemen sonra 19 Eylül 1922'de, "Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi" ismiyle kurulan bu iktisadi girişim, oldukça iddialıydı.³⁹ O günün şartlarına göre yüksek bir miktar olan bir milyon lira sermayeyle kurulan şirket, yirmi beş yıl müddete sahipti. İhracat ve ithalat yapma amacıyla kurulan şirketin hedefi, ithal edeceği malları limanlarda, mağaza ve depolarda bulundurarak toptan ve ucuz fiyatla satmak, aynı zamanda ülkede üretilen ticari malların da dış piyasaya satılmasına aracılık etmektir. Şirket, kuruluş aşamasında da hükûmetten büyük destek görmüştü çünkü ithalat ve ihracatta araçları ortadan kaldırmak isteyen hükûmetle şirketin hedefleri büyük ölçüde uyuşmaktaydı.⁴⁰

İthalat ve ihracatta araçları ortadan kaldırmayı hedefleyen şirketin bundan asıl maksadı, ticareti o zamana kadar kontrolü altında tutan azınlıklardan kurtarmak ya da bu alandaki etkinliklerini en aza indirmektir. Hissedar arayışındaki şirket, basında yürüttüğü reklam kampanyasıyla hem hedeflerini açıklamakta hem farklı sınıflardan kitleleri şirkete çekmeye çalışmaktaydı.⁴¹

Kuruluş esnasındaysa bazı kişiler, şirketin nizamnamesinde belirttiği hedeflere ulaşabileceğine şüpheyle yaklaşmıştır. "Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi"nin herhangi bir oluşumdan farklı olmadığını iddia etmişler, başarısızlığa uğrayacağını düşünmüşlerdir. Bu tür olumsuz fikirlerin kamuoyunda da oluşmasını engellemek için şirket, "Şübhelere Cevab" isimli bir risale bastırmıştır. Risalede, azınlıkların bugüne kadar ülkede ticari kontrolü sağladığı belirtilerek Türklerin iktisadi sahada başarılı olamadığı vurgulanmaktaydı.⁴² Azınlıkların etkisinin kırılarak ticari sahada etkinliğin Türklerin eline geçmesini amaçlayan şirket, bu açıdan Millî Mücadele yıllarında kurulan şirketler arasında kapasite ve hedefler bakımından, İttihatçıların "millî iktisat" projesini gerçekleştirmek amacıyla kurduğu şirketlere en çok benzeyen oluşumdu.

³⁹ BCA., 30-18-1-1, 5-29-3, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922).

⁴⁰ Selim İlkin, "Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 2 (Bahar 1971), s.199-201.

⁴¹ İlkin, "Türkiye Millî İthalat ve İhracat", s.201.

⁴² *Şübhelere Cevab. Türkiye Millî İdhâlât ve İhracât Anonim Şirketi*, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1338 (1922).

5. Sonuç

Yüzyıllar boyunca Orta Anadolu'da küçük bir kasaba konumunu koruyan Ankara, Millî Mücadele'nin siyasi ve askerî açıdan merkezi olmasıyla beraber iktisadi politikaların da yürütüldüğü bir şehir hâline gelmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında iktisadi açıdan İstanbul ve Anadolu'nun beslenmesi için bir iâşe merkezi olan Ankara'da, Millî Mücadele'yle birlikte savaşın bütün iktisadi yükü hissedilmiştir. İstanbul yerine ordu iâşe edilmiş; fakat şehrin nüfusunun büyük ölçüde artması, üretimin düşmesi ve ticaretin durgunlaşması gibi sebeplerle Ankara'nın iâşesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum, mesken sorunuyla birlikte hayat pahalılığında artışa sebep olmuştur. İhtikârın da önünün alınamaması bu durumu körüklemiştir. Şehrin neredeyse bütün kaynakları askerî ihtiyaçlar için seferber edilmiştir. İmalatla uğraşan ustalar, şehirde oluşan askerî sanayiye yardım etmiş, çiftçilerse ürünlerini orduya satmıştır. Tekâlif-i Milliye Emirleri'yle çiftçi, işçi, esnaf, usta bütün halk ordunun zaferi için ellerindeki kaynakları hükûmete teslim etmiştir. Bu durum, Ankara halkının iktisadi açıdan bütün kaynaklarıyla seferber edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemde şehrin iktisadi yaşamında kıpırdanmalar meydana gelmiştir. Az sayıda da olsa I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki gibi Ankara'da ülkenin iktisadi gelişimine yönelik millî sermayeli şirketler kurulmuştur. Böylece, Millî Mücadele'yle beraber Ankara'nın iktisadi yaşamdaki önemi artmaya başlamıştır.

Kaynakçlar / References

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., 30-18-1-1, 2-26-19, 5 Kanunusani 1337 (5 Ocak 1921).

BCA., 30-18-1-1, 2-40-14, 22 Mart 1337 (22 Mart 1921).

BCA., 30-18-1-1, 4-38-2, 23 Teşrinisani 1337 (23 Kasım 1921).

BCA., 30-18-1-1, 5-29-3, 19 Eylül 1338 (19 Eylül 1922).

Gazeteler ve Dergiler

Anadolu Ticaret Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye

İktisat Vekâleti Mecmuası

Basılmış Birincil Kaynaklar

General Report on the Trade and Economic Conditions of Türkiye Dated Jan., 1921. (London: His Majesty's Stationery Office, 1921).

General Report on the Trade and Economic Conditions of Türkiye for the Year of 1919. (London: His Majesty's Stationery Office, 1920).

Report on the Economic and Financial Conditions in Türkiye, April 1924. (London: His Majesty's Stationery Office, 1924).

Şübhelere Cevab. Türkiye Milli İdhâlât ve İhrâcât Anonim Şirketi. (Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1338 (1922)).

TBMM Zabıt Cerideleri

İkincil Kaynaklar

Arsoy, Berna. "Anadolu'da Yeni Gün Gazetesinde Millî Mücadele Dönemi Ekonomisi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.

Atalay, Besim. "Ankara'da Bocaladığımız Günler". *Yakın Tarihimiz Dergisi*, Sayı 2 (8 Mart 1962).

Atalay, Besim. "Kırk Yıl Önceki Ankara". *Yakın Tarihimiz Dergisi*, Sayı 3 (15 Mart 1962).

Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

İlgen, Abdülkadir. *1921 Türkiye Sanayi Sayımları*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

İlkin, Selim. "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 2 (Bahar 1971).

İstiklâl Savaşı'nda Ankara. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2008.

- Kandemir, Feridun. "Otuzbeş Yıl Evvelki Ankara". *Resimli Tarih Mecmuası*, 6/61 (Ocak 1955).
- Kayıran, Mehmet. "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5 (1989).
- Koltuk, Nuran. *Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin Askeri ve Mali Kaynakları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- Müderisoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974.
- Özdemir, Mehmet. *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demir Yolları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Sürmeli, Serpil. *Millî Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Tezcan, Cezmi. "Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mali Politikaları". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005.
- Toprak, Zafer. *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Homer Yayınları, 2003.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de "Millî İktisat", 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Türk İstiklâl Harbi VII Cilt: İdari Faaliyetler*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975.
- Varlık, M. Bülent. "Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)". *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2(1), Haziran 2014.
- Vural, Mithat Kadri. "Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Olarak "Harb Zenginleri" ve Buna Yönelik Eleştiriler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XVI/32 (2016Bahar/Spring).
- Zengin, Ersoy. "Millî Mücadele Yıllarında İmalat-ı Harbiye Fabrikaları". *Mavi Atlas*, 5/1 (2017).

Yazar Hakkında / About Author

**Doktora Öğrencisi Utku AKAR | Marmara Üniversitesi |
utkuakar.ua[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-3573-6205**

Yazar, 1992 yılında Kırklareli'nde doğmuştur. Üniversite eğitimine Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde başlamış olup aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Şu anda Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi bilim dalında Doktora eğitimine devam etmektedir. Aynı zamanda, Esenyurt Borsa İstanbul Anadolu Lisesinde tarih öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

**PhD Student Utku AKAR | Marmara University |
utkuakar.ua[at]gmail.com | ORCID: 0000-0003-3573-6205**

The author was born in Kırklareli in 1992. He began his university education in the History Department of Boğaziçi University and completed their master's degree at the same university's Atatürk Principles and Revolution History Institute. He is currently pursuing his Ph.D. in the Republic History department at Marmara University. Additionally, he serves as a history teacher at Esenyurt Borsa İstanbul Anatolian High School.